

Ante Laušić

*Institut za migracije i narodnosti
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb*

Primljeno: 26.11.1991.

IZ POVIJESTI FOLKSDOJČERA I NJIHOVA EGZODUSA NA TLU JUGOSLAVIJE

SAŽETAK

Povijest podunavske njemačke narodne skupine u historiografiji nedovoljno je obrađena. To se posebice odnosi na razdoblje od 1941. do prvih poratnih godina, kada je samo s jugoslavenskih prostora ova najbrojnija i najbogatija polumilijunska nacionalna manjina gotovo u potpunosti nestala. Uzroke njezina nestanka svakako valja tražiti u općim konstelacijama rata, ali još više u odlukama što su ih dosljedno provodile naše ratne i poratne vlasti, koje su folksdojčerski status izjednačavale s nacističkim. Golema folksdojčerska bogatstva konfiscirana su i podijeljena kolonistima, od kojih su većina bili Srbi. Da bi sve to u omeće članku i dokumentirao, autor pored sažetog teksta podastire najrelevantniju izvornu i literarnu građu koja čitatelja izravno ili posredno uvlači u ondašnja zbivanja i upućuje na daljnja istraživanja.

Pobjedom višestranačja i demokracije u većini republika bivše Jugoslavije, posebice u Hrvatskoj "prvi put nakon drugoga svjetskog rata omogućeno je organizirano okupljanje njemačke nacionalne manjine bez straha od odmazde i progona. Njemački narod ne poistovjećuje se više s nacizmom, odnosno fašizmom. Hrvatski Sabor i druge društvene institucije nove demokratske države dapače su sa simpatijama pozdravile osnutak udruženja njemačke i austrijske nacionalne manjine" (8:36)*. Istovremeno, u novoj demokratskoj Hrvatskoj stvoreni su preduvjeti za ostvarenje zahtjeva o nadoknadi i vraćanju konfiscirane i ekspropriirane imovine (zemlje, kuća, stanova) oduzete njihovim vlasnicima poznatom Odlukom Predsjedništva AVNOJ-a od 21. studenoga 1944. "Ukoliko zaista dođe do ostvarenja ovih potraživanja, onda nezaobilazno iskače u prvi plan ogromna konfiscirana imovina, iz Jugoslavije protjerane njemačke nacionalne manjine. Riječ je, dakle, o imovini koja je proizišla kao rezultat dvoipostoljetnog truda izuzetno marljivog i vrijednog naroda" (8:37). Nastale promjene, nadalje, ubrzat će, i, sa znanstvenog stanovišta, objektivno istraživanje povijesti folksdojčera od njihova doseljenja u podunavske krajeve do najnovijeg vremena - te dosad zabranjivane teme, kao proizvoda crno-bijele boljševičke slike o mjestu i ulozi njemačke manjine u predratnom i ratnom razdoblju, "te pitanje sudbine i egzodusa žigosane nacije etiketom "kolektivne krivice" (8:37).

* Osnivačka skupština Udruženja Nijemaca i Austrijanaca (*Vereinigung der Deutschen und Österreicher*) održana je 6. veljače 1991. u Zagrebu. Privremeno je sjedište Udruženja smješteno u Ulici Eugena Kumičića br. 3.

Povijest toga etnosa na ovim prostorima duga dva i pol stoljeća začeta je njegovim prvim selidbenim valom, uglavnom iz njemačkih pokrajina (Wüttemberga, Lotaringije, Hessena, Badena, Elzasa, Bavorske...) u slabo naseljena područja Baranje, Bačke, Banata i Slavonije neposredno nakon turskog povlačenja, zapravo nakon mira u Srijemskim Karlovcima (1699) i Požarevačkog mira (1718). Tijekom 18. stoljeća zabilježena su još tri selidbena vala kojima se pridružuju nove skupine sredinom i krajem prošloga stoljeća. Valja pritom naglasiti da su ovi potonji *folksdojčeri* dotad uglavnom obitavali na prostorima Mađarske, čime se njihov razmještaj u nove sredine uklapa u projekte Habsburške monarhije za naseljavanje oslobođenih krajeva. Stoga nema mjesta tvrdnjama o takozvanoj "germanizaciji Podunavlja", jer je Carevina istovremeno naseljavala oko 10.000 Hrvata iz Bosne, koji su pristigli s vojnim snagama "Prinz Eugen", oko 30.000 Srba u okvirima poznate "seobe Srbalja", a da se i ne govori o znatnim selidbenim skupinama Mađara, Čeha, Slovaka, te nešto manjim grupacijama Talijana, Španjolaca, Francuza.

Ne raspoložemo najpouzdanijim statističkim podacima o broju pripadnika njemačke narodnosti u krajevima bivše Jugoslavije prije i neposredno nakon drugoga svjetskog rata. Procjene se kreću oko pol milijuna uoči rata (19:16-17). Godine 1900. njihov je broj iznosio samo u Hrvatskoj 136.000, a trideset godina kasnije (1931) 146.000 (2:622, 632-33). Približne podatke o broju pripadnika njemačke narodnosti nekako u istom vremenu daje i Josip Lakatoš, tvrdeći da je pred prvi svjetski rat u hrvatskim županijama bilo 134.078 Nijemaca, od čega najviše u Srijemskoj županiji 61.527 (16:27). Međutim, stanovništvo Jugoslavije u 1931. nije popisano po nacionalnoj već po vjerskoj pripadnosti, pa tako raspoložemo samo podatkom da je Njemačka evangeličko-augsburška crkva brojila tada u Jugoslaviji 113.218 vjernika (24). Među njima zacijelo bijaše velika većina Nijemaca i druge vjeroispovijesti. Teško je zbog toga točnije utvrditi broj pripadnika njemačke nacionalnosti u to vrijeme, a poglavito neposredno pred rat. Udio njemačkog stanovništva, na primjer, u Vojvodini godine 1931, kada je popisni kriterij bio materinji jezik, bio je ovakav: u Banatu bilo je 20,6 posto stanovništva koje je navelo njemački jezik kao maternji, to jest 120.450 osoba (od toga 1.874 njemačkih Židova), u Bačkoj bilo ih je 22 posto, to jest 173.058 osoba (od toga 3.282 Židova), u Srijemu 15,6 posto, to jest 49.345 osoba (539 Židova). Dakle, od ukupnog broja (1,686.889) stanovnika Vojvodine, 342.853 osobe navele su njemački kao maternji jezik, što je 20,3 posto stanovništva (8:39). Prema podacima Saveznog zavoda za statistiku ukupan broj Nijemaca u Jugoslaviji godine 1948. iznosio je 55.534, od kojih su 41.460 živjeli u Srbiji (od toga 31.821 u Vojvodini), 10.144 u Hrvatskoj, 1.824 u Sloveniji, 1.174 u Bosni i Hercegovini i 197 na Kosovu (24). Usput kažimo da je socijalna struktura Nijemaca (prema podacima iz 1934) bila otprilike ovakva: zemljoradnika 45 posto, radnika 30, zanatlija 18, trgovaca 3 i intelektualaca 2 posto (18:8).

Ostavljajući po strani kulturu i mentalitet, naobrazbu i poslovičnu radinost što su zajedno ovom polumilijunskom etnosu u Podunavlju osiguravali bolji materijalni status od onoga u manje brojnih starosjedilaca i ostalih etničkih doseljeničkih skupina, čineći tako, sve do početka 20. stoljeća, okosnicu u svekolikom životu naselja u kojima su obitavali, spomenimo usput samo onu najveću kategoriju Nijemaca, zemljoradnike, i nekoliko primjera njihova "poljoprivrednog čuda" u predratnim godinama na plodnim ravnicama Vojvodine, u odnosu na druge poljoprivredne posjede. Naime, njemačka imanja od 1930. do 1939. imala su (mjereno u metričkim centima), prinos u pšenici 11,50, ostala imanja 9,67, a prosjek za sva imanja bio je 10,18; prinos kukuruza na njemačkim imanjima

iznosio je 18,90, kod ostalih 14,60, a prosjek 16,98; prinos šećerne repe na njemačkim imanjima bio je 145, na ostalima 126, prosjek 132; prinos konoplje na imanjima Nijemaca bio je 40, na ostalima 35, prosjek 38; prinos krumpira na imanjima Nijemaca bio je 50, na ostalima 45, prosjek 46,5 metričkih centi po katastarskom jutru (8:38). Tomislav Marčinko zabilježit će i ovo: "Prema podacima iz memoranduma koje je rukovodstvo nemačke organizacije 'Kulturbunda' (*Schwabisch-Deutscher Kulturbund* = Švapsko-njemački kulturni savez ili udruženje za očuvanje i širenje njemačke kulture, osnovano 1920, op. A.L.), uputilo našoj vladi 1940. stiče se utisak o njihovoj ekonomskoj moći u Vojvodini (...) Posjedovali su 31 odsto zemljišne površine, učestvovali sa 47 u industrijskoj i 40 odsto u zanatskoj proizvodnji. Raspolagali su sa 31 odsto bankarskog kapitala, a njihov udeo u stvaanju nacionalnog kapitala cenio se sa 55 odsto" (18:8).

Približno isti odnosi u svim oblicima privređivanja, a za boljitak i njihove šire zajednice, bili su, u tome nema dvojbe, i na ostalim jugoslavenskim prostorima gdje su Nijemci živjeli. Stoga se nedvojbeno i neodgodivo nameće pitanje: koji su razlozi da je ovaj narod u svojoj konačnici doživio takav egzodus kakav nije zabilježen u evropskoj višestoljetnoj povijesti? Ne krije li se možda odgovor na postavljeno pitanje u političkoj sferi, odgovor koji bi se razložno mogao protumačiti jedino tada ako je ta njemačka manjina bila u opstrukciji spram dotičnih vlasti. Neosporna je, međutim, istina da je egzodus bio najjači upravo u vrijeme kad je glavnina te njemačke nacionalne manjine na tlu Jugoslavije bila lojalna postojećim režimima.

No podimo uopćenim konstatacijama slijedom toga povijesnog kontinuiteta koji se u dvjesto i pedesetogodišnjem razdoblju života Nijemaca na ovim prostorima može potkrijepiti i vjerodostojnim vrelima i, za novije vrijeme, još uvijek živim svjedočanstvima.

Činjenice nepobitno dokazuju da lojalnost njemačke nacionalne manjine u Kraljevini do 1930-ih godina nije uopće bila sporna, ali dolaskom nacionalsocijalista na vlast u Njemačkoj naglo dolazi do zaoštavanja problema glede te manjine u Jugoslaviji i, kako ispravno rekoše Geiger i Jurković, "tek se tada počinje stvarati ubrzanim tempom crno-bijela slika uloge Folksdojčera, koja na koncu završava dobro znanim egzodusom te najbogatije i najbrojnije nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji" (8:38). Toj pojavi prethodilo je nekoliko faktora. U prvome redu valja uzeti u obzir spomenute, premda šturo pokazatelje doprinosa folksdojčera u procesu privrednog oporavka od posljedica ekonomske krize u predratnoj Jugoslaviji i istovremeni prodor njemačkog kapitala u Podunavlje, te ih povezati s djelovanjem Kulturbunda, švapsko-njemačkog kulturnog saveza. Riječ je, naime, o udruženju koje je od 1920. do 1941. prolazilo nekoliko faza, i koje je više puta zaštićivano i obnavljano, ovisno o politikama koje su vodile jugoslavenske vlade prema nacionalnim manjinama. Međutim, dolaskom nacionalsocijalista na vlast u Njemačku, Kulturbund je u nezaustavljivom usponu, posebice od 1933, da bi u 1939, tada već pod imenom "Obnoviteljski pokret" iz svojih redova odstranio zaslužne prvake sklone Jugoslaviji: dotadašnjeg predsjednika Saveza Johanna Keksa i dra Stefana Kraftha - vodeću ličnost u Savezu njemačkih kreditnih i gospodarskih zadruga. Njihovim smjenjivanjem u Kulturbundu svom snagom izbija na vidjelo ideološka orijentiranost koja se nesmiljeno uvlači u privredni, kulturni, prosvjetni, sportski i drugi život organizacije. Uz čvrstu finansijsku pomoć dobivenu od Reicha, Kulturbund uspijeva u većini jugoslavenskih Nijemaca stvoriti osjećaj pripadnosti njemačkoj zajednici i tako ih pripremiti za jedinstvenu akciju ukoliko Njemačka napadne Jugoslaviju. Ta ideologija uspjela je toliko da su njemačke okupacijske snage godine 1941. od njih dočekane s neskrivenim oduševljenjem, a petokolonaške aktivnosti jugoslavenskih folksdojčera bit će Nijem-

cima u prvim danima rata čvrstom uzdanicom. Stoga se ne treba čuditi što su domaći Nijemci za tu uslugu bili debelo nagrađivani, posebice prilikom diobe jugoslavenskog teritorija u svim regijama gdje je to njihova brojnost dopuštala (14:61).

Bilo je i drugih utjecajnih faktora za ovakvo ponašanje folksdojčera u predratnom razdoblju i tijekom njemačke okupacije, primjerice gospodarska kriza u srednjoj i jugoistočnoj Europi, krah cijena, pad izvoza, slabljenje i nestanak tržišta, propadanje državnih institucija, strah vlasti od socijalnih nemira itd. Ako se tome doda sljepilo i neotpor Francuske i Engleske i nemoć krizom pogođene Italije kao vodeće agresivne sile, te ovisnost Kraljevine Jugoslavije o njemačkom kapitalu i njezin međunarodni politički položaj, onda se u takvoj sveopćoj konstelaciji prilika, Hitleru kao na pladnju pružila prilika za prodor u Podunavlje (36:288). Suočeni s takvim stanjem, poglavito gospodarskim, pripadnici njemačke manjine u Jugoslaviji osnivaju zasebna gospodarska udruženja, koja vrše kontrolu individualnog kapitala stvaranog u prošlim stoljećima na ovim prostorima. "Tek tada izlaze na vidjelo potencijali tog poslovično marljivog naroda i njihova tadašnja ekonomska snaga u Jugoslaviji, koja je pružila ne mali doprinos u procesima oporavka države od posljedice ekonomske krize" (8:39), što je sve zajedno pogodovalo popustljivijem stavu i blagonaklonijem gledanju tadašnjih vlasti na folksdojčerski pokret u zemlji. Sve navedene i druge okolnosti daju pravo tvrdnji da nije bilo neočekivano ponašanje domaćih Nijemaca "kod kojih naglo dolazi do pojačane samosvijesti, osobito kad govorimo o njihovim radnim navikama i proizvodnim rezultatima koji ih promoviraju u ekonomske čudotvorce, pogotovo u usporedbi sa slavenskim stanovništvom. Snažan nastup nacističke Njemačke i slabost Jugoslavije samo još jače potenciraju postojeće razlike, tako da na kraju nije bilo teško usvojiti tu labilnu ideološku zabludu o Nijemcu *nađčovjeku*" (8:39).

Negativnom hipotezom potonja će povijest opteretiti folksdojčere i za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, u kojoj je njemačka manjina bila uključena u *Deutsche Mannschaft*, a vodstvo folksdojčera pod neposredno rukovodstvo njemačkog Ministarstva vanjskih poslova. Oko 35 posto folksdojčera s teritorija NDH i 60 posto iz Banata čine elitni bataljon "Prinz Eugen" kao sastavni dio operativne grupacije *Wehrmachta*. Svjesni svoje moći i snažne podrške, političko rukovodstvo folksdojčera traži u okviru Trećeg Reicha i formiranje političke autonomije u "Državi Podunavskih Švaba". No, kako je Hitler ispunjenje ovoga zahtjeva odgodio za "bolja vremena", došlo je ipak do formiranja županije Vuka-Srijem (14:62-63).

Slika o folksdojčerima, međutim, ima i svoju svjetlu stranu. Istina je, naime, da su svi pripadnici njemačke manjine na području NDH morali biti članovi Njemačke narodne skupine (*Die Deutsche Volksgruppe in Kroatien* - transformacija ranijeg Kulturbunda), dasu imali status izražen u eksteritorijalnim pravima, da su poslije okupacije bili regrutirani u njemačku vojsku i da su imali posebne vojne formacije u krajevima u kojima su živjeli (*Deutsche Mannschaft*), ali je isto tako istina da je bilo mnogo i onih koji su se svim negativnostima odupirali, posebice pristupanju organizaciji Njemačke narodne skupine. Već tijekom 1942. zbog postupaka njemačkih okupatorskih jedinica i ustaških vlasti, te rada skupštinskog vodstva izbija na vidjelo nezadovoljstvo folksdojčera, pa njihova dezerterstva, odbijanje odlaska na Istočni front, izbjegavanje borbe s partizanima, zaštita Židova itd. svakodnevno bijaše očiti-ja. To potvrđuje i činjenica da je 15. kolovoza 1943. u Slatinskom Drenovcu formirana njemačka partizanska četa "Ernst Thalmann", poznata i pod imenom "Slobodna Njemačka" u koju su bili uključeni antifašisti i patrioti njemačke narodnosti sa šireg područja Slavonije i dezerteri iz *Wehrmachta*. Ne treba naglašavati koliko je pojava ove jedinice (*jedine* njemačke antinacionalističke formacije u Europi) u sastavu NOVJ imala odjeka i značaja. O "telma-

novcima" dosad se uglavnom pisalo usputno i prigodničarski, ali zahvaljujući temeljitoj studiji Slavice Hečkovski, upozoreni smo kako se i što u ovoj jedinici moralo pisati (11:331-350).

Nadalje, veliki doprinos u borbi protiv nacizma pružilo je njemačko katoličko svećenstvo. Lijepo se to vidi iz pisma župnika Petra Schrodera od 3. svibnja 1945. saveznom ministru za plan i industriju Andriji Hebrangu u kojemu ga izvešćuje da će se aktivna borba njemačkog katoličkog svećenstva u Bačkoj protiv nacista nastaviti i u novoosnovanom tjedniku *Die Danau*, a koji se uvelike čitao u Americi, Kanadi, Engleskoj, Francuskoj... (19:10). Sažetu konstataciju o odnosima njemačke manjine spram događaja i stanja u Jugoslaviji dojmljivo su izrekli Geiger i Jurković, kazavši: "Pasivan stav prema komunistima, kao i prema lokalnim nacistima ostaje karakteristika folksdojčerskog otpora od početka do kraja, što uvjerljivo dokazuje književnica Kaća Čelan u svojoj drami *Heimattbuch* (Sarajevo, 1989, str. 50-51)" (8:41).

Prije nego odgovorimo na pitanje što je bilo s tim ljudima antinacistima "već tokom 1944. godine pa dalje", kako se spomenuti autori pitaju, vratimo se nakratko folksdojčerima u ratne godine prije 1944. Naime, od sredine 1941, kada su zbog aktivnosti partizana na području Bosne uvjeti mirna života bili narušeni, započinju postepene evakuacije folksdojčera, koje će s vremenom postati sve intenzivnije i obuhvatljivije. Događaji na evropskim ratištima uvelike mijenjaju stanje odnosa, pa je njemačko vojno rukovodstvo bilo prisiljeno napraviti plan za potpunu evakuaciju folksdojčera sa svih jugoslavenskih prostora. U sporadičnoj, ali kontinuiranoj evakuaciji iz Slavonije i Srijema tijekom prve polovice 1944. otišlo je oko 3.500 osoba. Međutim, krajem iste godine plansko iseljavanje (evakuaciju) zamjenjuje pravi bijeg i procjene donose podatak da je tada otišlo preko 100.000 osoba, uglavnom žena, djece i staraca, nakon čega je, opet prema istim procjenama, ostalo oko 480.000 folksdojčera na cjelokupnom jugoslavenskom prostoru (8:40). Ipak, "ostali su mahom Nijemci koji se nisu smatrali odgovornim za zbivanja nakon njemačke okupacije" (15:64). Kakvu su sudbinu oni doživjeli i koga se može držati krivcem za njihovo istrebljenje?

Povijest jugoslavenskih Nijemaca potkraj rata i neposredno poslije njega naša je historiografija prešućivala i uporno preskakala. Ne treba pitati zašto! Pritom je teško i, čini se, gotovo nemoguće odgovoriti na pitanje: gdje su dokumenti vezani uz ove događaje? Premda postoje još uvijek živi svjedoci s obje strane (njemačke i jugoslavenske), teško je, barem zasad, iznuditi komentare o tome što se s Nijemcima u tom vremenu zbivalo. No, točno je ipak jedno: broj se pripadnika njemačke manjine u Jugoslaviji pred sam kraj rata kretao blizu 500 tisuća. U prvim danima 1941, primjerice u "Vojvodini je bilo 343.000 Nemaca (svaki peti stanovnik pokrajine), a 1981. samo 3.800 njihovih sunarodnika (svaki petstoti stanovnik pokrajina). Sličan primer egzodusa nije zabeležen u istoriji ovog podneblja" (19:16-17). Isto je tako točno da su razlozi smanjenja broja Nijemaca višestruki: ratni gubici civilnih i vojnih osoba, bijeg "kolaboracionista" s okupatorskim snagama Osovine, bijeg uplašanih i dezorijentiranih osoba zbog nacionalnih i ideoloških razloga, konvertirstvo iz njemačke u drugu nacionalnost preko bračnih i rodbinskih veza, iz straha od represije itd. Ali, ono što je ipak od svega najtočnije i u čemu nitko neće pogriješiti jest činjenica da je ova najbrojčanija narodnosna skupina u Jugoslaviji pretkraj rata bila *žrtva kolektivne odmazde*. Tko bi, zaboga, u to povjerovao kad bi bez provjere slijedio proklamacije, izvještaje i odluke ratnih i poratnih jugoslavenskih predstavnika Partije i vlasti. Iako je, prisjetimo se, tijekom cijeloga rata KPJ uporno tvrdila, a AVNOJ osnažio još 8. veljače 1943. da je "Narodnooslobodilačkom pokretu strano svako nasilje i nezakonitost, te da je privatna svojina nedodirljiva

uz punu mogućnost samoinicijative u industriji, trgovini i poljoprivredi i da nikakvih radikalnih promjena u odnosu na društveni život i djelatnost, osim zamjene reakcionarnih općinskih uprava i žandarma Narodnooslobodilačkim odborima do općih izbora, neće biti, ipak krajem 1944. godine dolazi do radikalne promjene u pogledu agrarno-vlasničkih odosa prema njemačkoj manjini u Jugoslaviji"(8:41). Dana 21. studenoga 1944. Predsjedništvo AVNOJ-a donosi Odluku o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno oduzele (27:13), u kojoj članom 1. precizira status folksdojčera ovako: "Danom stupanja na snagu ove Odluke prelazi u državno vlasništvo:

1. sva imovina Njemačkog Rajha i njegovih državljana koja se nalazi na teritoriju Jugoslavije;
2. sva imovina osoba njemačke narodnosti, osim Nijemaca koji su se borili u redovima Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ili su podanici neutralnih država a nisu se držali neprijateljski za vrijeme okupacije;
3. sva imovina ratnih zločinaca i njihovih pomagača, bez obzira na državljanstvo..."(27:13). Zato s pravom pitaju Geiger i Jurković: "Kakve su posljedice ove odluke, kada je vrlo dobro poznata činjenica da je samo nekoliko stotina folksdojčera neposredno sudjelovalo i borilo se u redovima NOV i POJ?"(8:41).

Tom sudbonosnom Odlukom prema dosta pouzdanim procjenama glede konfiskacije zemljišnog fonda što su ga dotad posjedovali folksdojčeri može se govoriti o 97.720 posjeda koji su se prostirali na 637.093 ha mahom obradivog i plodnog zemljišta. Avnojevsku odluku i po njoj izvršenu konfiskaciju folksdojčerskih posjeda izvanredno je obrazložio dr. Nikola Gačeša, kazavši: "Bez obzira na izvesne manje nedoumice u pogledu broja i veličine konfiskovanih nemačkih zemljišnih posjeda, očigledno je da je AVNOJ-evom odlukom pitanje nemačke imovine u Jugoslaviji u celosti vršeno bez kompromisa. Naime, nije se uopšte pravila razlika između nemačke države i privatne imovine, jer su domaći Nemci, dotadašnji jugoslavenski državljani, izjednačeni potpuno sa Nemcima iz Rajha i proglašeni neprijateljima jugoslavenskih naroda..."(3:78-79).

Istovjetan tretman prema pripadnicima njemačke manjine potvrđen je i osnažen 9. lipnja 1945. Zakonom o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije. U Članu 30. stoji: "Svugde gde postoji imovina Nemačkog Rajha i njegovih državljana ili imovina lica nemačke narodnosti iz točke 1 i 2 Odluke Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. novembra 1944. godine koja dolazi pod udar konfiskacije, odluku o konfiskaciji donosi sreska komisija od tri lica koju postavlja sreski narodni odbor..."(29:348). Već 23. kolovoza iste 1945. Privremena narodna skupština DFJ usvaja Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji (33) na temelju kojega će se u iduće tri godine ona potpunoma i ostvariti i to, kako je poznato, svojim najvećim dijelom na posjedima njemačke narodnosne skupine. Opet se nameće već postavljeno pitanje: kamo su nestali i što se dogodilo s vlasnicima tih imanja? Sudbina ih je mogla odvesti samo u četiri smjera: evakuaciju, emigraciju, logore i smrt.

Razni izvještaji i ne baš veliki broj znanstvenih radova o broju evakuiranih i poginulih folksdojčera iz zemalja jugoistočne Europe, pa prema tome i iz Jugoslavije, ujesen godine 1944, u većini se slučajeva ne sukladaju. Isto tako, podaci u izvještajima pripadnika

folksdojčera, koji su nakon rata dospjeli u logore, uvelike se razlikuju od podataka u dokumentima zemalja iz kojih su se folksdojčeri iseljavali. Njih bi zasigurno bilo lako približiti realnosti da nas u tome ne sputavaju vrlo oskudni fondovi arhivske građe. Prenoseći podatke iz njemačke publikacije *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien* (München, 1984), Vladimir Žerjavić u svojoj knjizi *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu* (Zagreb, 1989) nastoji usporediti demografske gubitke folksdojčera u Jugoslaviji do 1948. sa svojim istraživanjima. Kako proizlazi iz njemačke publikacije, u Jugoslaviji je trebalo listopada 1944. biti 510.800 Nijemaca od kojih je 28.948 poginulo u vojnim formacijama i pomoćnim službama. Od preostalih 481.852 civila trebalo je godine 1950. biti živih 409.500 pripadnika njemačke manjine. Autori dotične publikacije pretpostavljaju da je 2.361 osoba umrla u bijegu, 5.777 lišeno života, većinom strijeljani, 5.683 da je nestalo ili umrlo u transportu (od toga 4,5 do 5.000 otpremljeno je u Rusiju), 48.027 umrlo je u raznim interniranjima i na prisilnom radu u Jugoslaviji, 187 uhićeno je i nakon rata nestalo, a 6.273 jednostavno je nestalo (38:177). A Žerjavićevi rezultati za isto razdoblje o stvarnim demografskim gubicima njemačke nacionalne manjine u Jugoslaviji, dakle oni gubici Nijemaca koji su umrli i iseljeni tj. "emigrirali", iznose 452.000, dok ukupni demografski gubici (uračunati i nerođeni) iznose 463.000 osoba. Razvrstano po republikama, stvarni i ukupni demografski gubici izgledaju ovako: u Hrvatskoj stvarni su demografski gubici 92.000 (90.000 je emigriralo, dok je 2.000 ratnih gubitaka), u Srbiji su gubici 323.000 (299.000 je emigriralo, a 24.000 su ratni gubici), u BiH su gubici 13.000 (12.000 je emigriralo, dok je 1.000 ratnih gubitaka) te u Sloveniji 25.000 (24.000 je emigriralo, a 1.000 je ratnih gubitaka) (38:61-68).

Dosta pojednostavljeno objašnjenje i oprečne podatke za veliki gubitak Nijemaca daje Bogoljub Kočević u studiji *Žrtve drugog svjetskog rata u Jugoslaviji* (Sarajevo, 1990), kad kaže da su one nastale "masovnom emigracijom, nešto pre, nešto za vreme, a najviše pri kraju Drugoga svetskog rata (...) Opravdan ili ne, da li je taj progon, ekonomski sigurno negativan, pomogao da Vojvodina postane etnički srpska i da se jedna jaka manjina svede na vrlo neznatan broj - sve to možemo sebi da postavimo pitanje, pored još drugih mogućih, ali jedno je sigurno: partizani su sve to učinili da što veći broj folksdojčera napusti Jugoslaviju, ali što im nije ni malo smetalo da ubroje te demografske žrtve - u žrtve nacizma i fašizma" (12:106). Kočevićevi proračuni govore da je stvarnih žrtava kod folksdojčera bilo 26.000, ili 2,6 posto od ukupnog broja stvarnih žrtava u Jugoslaviji. U emigraciju prema Zapadu otišlo je 335.000 folksdojčera, 51.000 odvedena je u Sovjetski Savez ili se dijelom našla u Istočnoj Njemačkoj, a oko 10.000 bilo ih je u dva vojvođanska logora. Navedene brojke mogu biti i drukčije, nastavlja Kočević, jer nitko ne zna koliko je folksdojčera deportirano u SSSR i tamo netragom nestalo. U svakom slučaju, misli autor, može se govoriti o 20 do 50.000 stvarnih žrtava. U broju nestalih folksdojčera, opet prema Kočeviću, mnogo je asimiliranih, pa on pretpostavlja da ih je 40.000 pomadareno, 5.000 posrbnjeno i 2.000 pohrvaćeno. "Kod Mađara pak postoji demografski dobitak od 32.000, što sigurno ne može da se objašnjava prirodnim priraštajem koji je inače bio slab (...) Ako je pak moj proračun pogrešan, odnosno ako je bilo manje izjašnjavanja Nemaca za drugu narodnost, utoliko je bilo više žrtava i obratno. Greška može da bude veća i u pogledu Nemaca koji su emigrirali" (12:65).

Ma koliko god tragali za uzrocima nestanka folksdojčera sa tla Jugoslavije i za tačnim podacima o njihovom stradanju, opet ćemo u konačnici doći do nepobitna zaključka da je "broj folksdojčera od početka rata do prvog posljertnog popisa 1948. godine smanjen barem za desetak puta (tj. 93,3 posto)" (10:24).

Nestali su i za sobom ostavili golemo bogatstvo koje je konfiscirano spomenutim odlukama "narodnih vlasti" i dodijeljeno kolonistima u skladu s odrednicama Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Konfiscirani zemljišni fond njemačke nacionalne manjine u Jugoslaviji, za pojedine republike izgleda ovako: u Srbiji je jedan oduzet posjed od 139 ha. Površina od 389.256 ha sa 68.035 posjeda oduzeta je u Vojvodini. U Hrvatskoj je oduzeto 20.457 posjeda površine 120.977 ha, u Bosni i Hercegovini 3.523 posjeda površine 12.733 ha i u Sloveniji 5.703 posjeda površine 114.780 ha. Dakle, pripadnicima njemačke nacionalne manjine u Jugoslaviji do 1948. oduzeto je 97.720 posjeda s ukupnom površinom od 637.939 hektara zemljišta, a to znači da su oduzeti njemački posjedi u ukupnom zemljišnom fondu agrarne reforme i kolonizacije bili zastupljeni sa 59 posto i s površinom 38,7 posto (3:362). Spomenimo još i onaj dio oduzete imovine njemačkoj manjini na području Vojvodine i Hrvatske koja je besplatno dodijeljena kolonistima, a koja se, prema nepotpunim podacima prikazuje slijedećim brojkama: 72.158 stambenih zgrada s cjelokupnim kućnim inventarom, 58.455 gospodarskih zgrada; od poljoprivrednog inventara 150.000 grla stoke (konja, goveda, svinja, ovaca), oko 200.000 komada poljoprivrednog alata i strojeva i samo u početku konfiskacije preko 48.000 tona živežnih namirnica itd. (10:24).

Plansko i sistematsko pljačkanje, uništavanje i zatamljavanje svega što je nosilo pridjevak "njemački", dobro su osjetili i pripadnici vjerskih zajednica, navlastito evangelici. Nije, naime, nepoznato da je g odine 1930. Zakonom o vjeroispovijesti, evangelička crkva namjerno podijeljena (unatoč protivljenju crkvenih općina) na njemačku evangeličku kršćansku zemaljsku crkvu augsburške vjeroispovijesti i Reformiranu crkvu. Kako je atribut "Njemačka evangelištika crkva" ostao i za vrijeme okupacije, to je bilo dovoljno da su poratne vlasti nesmiljeno progonile njezine pripadnike i evangeličku crkvu proglasile fašističkom organizacijom, a svu njezinu imovinu, izuzev crkava, konfiscirali. Odluku o konfiskaciji obrazlaže Komisija za vjerska pitanja tadašnjeg Ministarstva unutarnjih poslova NR Hrvatske od 23. svibnja 1946. konstatacijom da je "Njemačka evangelištika kršćanska zemaljska crkva u Jugoslaviji bila i ostala organizacija čisto njemačkog karaktera, te da je za vrijeme rata bila rasadište nacional-socijalizma". No, te se vlasti nisu obazirale na činjenicu da su evangelički svećenici u prošleme ratu odbili položiti zakletvu državi na vjernost i da je ta ista Crkva oštro prosvjedovala protiv "pokršćavanja" pravoslavaca.

Daleko bi nas odvela sva nabranja genocidnosti (posebice u logorima, što je temza sebe) koje su ratne i poratne vlasti činile spram pripadnika njemačke narode skupine u Jugoslaviji, ali sva ona zajedno potvrđuju da je vlastima itekako uspjelo gotovo posve izbrisati folksdojčersku skupinu s jugoslavenskih prostora. Štoviše, za te su postupke do jučer uvijek imali "opravdanja" - komunizam se uvijek služio nacizmom da bi opravdao svoje zločine.

Na bogata polja i još topla ognjišta folksdojčerskih stradalnika (prognanika i umrlih) potom su naseljavani kolonisti, opet, prema dobro poznatoj shemi o nacionalnoj pripadnosti. Vjerodostojne podatke o promjeni nacionalne strukture, posebice one kolonista na tlu Vojvodine, dao je N. Gačeša, oslanjajući se na popis stanovništva iz 1948, dakle onda kada je kolonizacija posve dogotovljena a folksdojčeri bili jedva zamjetljivi. Gačešino istraživanje daje ove podatke: od ukupog broja kolonista bilo je 71,97 posto Srba, 17,80 posto Crnogoraca, 5,31 posto Makedonaca, 3,17 posto Hrvata, 0,93 posto Slovenaca i 0,82 posto Muslimana (3:347). "To, između ostalog govori kako su 162.000 srpskih i 40.000 crnogorskih kolonista bitno pridonijeli da bi se i po nacionalnom sastavu opravdalo uklapanje Vojvodine u sastav Srbije" (10:25).

Ali isto tako, to bjelodano dokazuje da se tamna strana povijesti, doduše u ponešto drugačijem obliku, ali s istim nakanama, sudbonosno ponavlja, upravo opet na našim prostorima i pred našim očima. Zato će folksojčerska prošlost i posljedice sadašnjeg rata u Hrvatskoj istraživačima poslužiti kao komparativni materijal u analizi jednoga ili drugog fenomena. Ako ne baš u svemu a ono zasigurno u definiranju zajedničkog neprijatelja i njegovih namjera.

IZVORI I LITERATURA

1. Biber, Dušan. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941*. Ljubljana, 1966.
2. Dugački, Zvonimir. *Zemljopis Hrvatske, II*, Zagreb, 1942.
3. Gačeša, Nikola. *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945-1948*. Novi Sad, 1984.
4. Geiger, Vladimir - Jurković, Ivan. "Sjećanje Višnje Kifer na logor Valpovo". *Zatvorenik*, br. 7, Zagreb, 1990, str. 23-24.
5. Geiger, Vladimir - Jurković, Ivan. "O logorima za pripadnike njemačke manjine: Radni logor Valpovo". *Zatvorenik*, br. 7, Zagreb, 1990, str. 22-24.
6. Geiger, Vladimir - Jurković, Ivan. "Koncentracioni logor Krndija". *Zatvorenik*, br. 8, Zagreb, 1990, str. 13-20.
7. Geiger, Vladimir - Jurković, Ivan. "Pod teretom kolektivne krivice". *Zatvorenik*, br. 9, Zagreb, 1991, str. 25-31.
8. Geiger, Vladimir - Jurković, Ivan. "U Hrvatskoj postoje i Nijemci i Austrijanci". *Zatvorenik*, br. 10-11, Zagreb, 1991, str. 36-41.
9. Geiger, Vladimir - Jurković, Ivan. "U logor su išli oni koji su nešto posjedovali". *Zatvorenik*, br. 12-13, Zagreb, 1991, str. 31-35; br. 14-15, str. 27-29.
10. Geiger, Vladimir - Jurković, Ivan. "Sudbina Nijemaca u Jugoslaviji nakon rata". *Zatvorenik*, br. 16, Zagreb, 1991, str. 23-25.
11. Hrečkovski, Slavica. "Njemačka četa 'Ernst Thalmann' u jedinicama NOV i POJ u Slavoniji". *Zbornik CDISB*, br. 1, Slavonski Brod, 1984, str. 331-350.
12. Kočević, Bogoljub. *Žrtve drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1990.
13. Krušelj, Željko - Geiger, Vladimir. "Folksojčeri: Žrtve kolektivne krivice". *Danas*, br. 433, Zagreb, 5. lipnja, 1990, str. 63-65.
14. Krušelj, Željko - Geiger, Vladimir. "Folksojčeri: Veliki egzodus; Tragična iluzija Kulturbunda". *Danas*, br. 434, Zagreb, 12. lipnja 1990, str. 61-63.
15. Krušelj, Željko - Geiger, Vladimir. "Folksojčeri: Veliki egzodus; Domovina pod pečatom". *Danas*, br. 435, Zagreb, 19. lipnja 1990, str. 63-65.
16. Lakatoš, Josip. *Narodna statistika*. Zagreb, 1914.
17. Lucić, Predrag. "Kako su nastajali jugoslavenski folksojčeri: Schmidt, Šmit, Šmitić ili Smitasi". *Nedjeljna Dalmacija*, Split, 3. prosinca 1989, str. 20-21.
18. Marčinko, Tomislav. "Revolucija jede i tuđu djecu - Sudbina folksojčera i ratna odšteća". *Nedjeljna Dalmacija*, Split, 6. srpnja 1990, str. 8.
19. Marčinko, Tomislav. "Uloga Hebranga u spašavanju folksojčera". *Nedjeljna Dalmacija*, Split, 9. srpnja 1990, str. 10.

20. Maticka, Marijan. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945-1948*. Zagreb, 1990.
21. Petranović, Branko. *Političke i pravne prilike Privremene vlade DFJ*. Institut za suvremenu istoriju, Beograd, 1964.
22. Petranović, Branko. *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vrijeme obnove*. Institut za suvremenu istoriju, Beograd, 1969.
23. Pučko, Stane. "Tvorničarima tvornice ili papiri?". *Vjesnik*, Zagreb, 28. veljače 1991, str. 7.
24. *Savezni zavod za statistiku*, Beograd, 15.III 1948, knj. 9.
25. Simović, Vojislav. *AVNOJ*, Beograd, 1958.
26. *Službeni list DFJ*, br. 1, Beograd, 1. veljače 1945.
27. *Službeni list DFJ*, br. 2, Beograd, 6. veljače 1945.
28. *Službeni list DFJ*, br. 12, Beograd, 18. rujna 1945.
29. *Službeni list DFJ*, br. 40, Beograd, 12. lipnja 1945.
30. *Službeni list DFJ*, br. 56, Beograd, 5. kolovoza 1945.
31. *Službeni list DFJ*, br. 59, Beograd, 11. kolovoza 1945.
32. *Službeni list DFJ*, br. 63, Beograd, 24. kolovoza 1945.
33. *Službeni list DFJ*, br. 64, Beograd, 28. kolovoza 1945.
34. *Službeni list DFJ*, br. 65, Beograd, 31. kolovoza 1945.
35. Stipetić, Vladimir. "Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945-1948". *Rad JAZU*, br. 300, Zagreb, 1954, str. 431-472.
36. Vinaver, Vuk. *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i Nemački prodor 1929-1934*. Institut za suvremenu istoriju, Beograd, 1987.
37. Zvizdić, Salih. "Kako je Subotica pripala Vojvodini". *Vjesnik u srijedu*, Zagreb, 6. ožujka 1991, str. 7.
38. Žerjavić, Vladimir. *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*. Zagreb, 1989.

PORTIONS OF THE HISTORY OF THE VOLKSDEUTCHER AND THEIR EXODUS FROM THE TERRITORY OF YUGOSLAVIA

SUMMARY

The history of the German ethnic population in the Danube region has not been adequately treated in historiography. This pertains especially to the period from 1941 to the first post-war years. In this period, only from the area of Yugoslavia, this most numerous and wealthy national minority, with about half a million members, practically disappeared. The causes for its disappearance must be sought certainly in the general constellation of the war, but above all in the rulings of the wartime and post-war Yugoslav regime, which consistently equated the German minority with the Nazis. An immense amount of the minority's wealth was confiscated and given to colonists, mostly of Serbian ethnicity. In order to document the material, alongside a brief summary of the events, the author presents the most relevant original data and literature, so that the reader may be directly and indirectly drawn into further research on the topic.